

Sydeuropa og har violette og hårede blomster: *stafisager* begyndelsen af 1400-t til o. 1800, af græsk staphis + agrios 'vild rosin', blade og blomster minder fjernt om vinstokkens; *luseurt* begyndelsen af 1500-t til 1820, frøene anvendt mod lus o.a. skadedyr, jf. nedenfor og *prakkerlus* 1764,1891; *musepeber* 1768,1820, *rottepeber* 1820 (3).

LITTERATUR: (1) 81 1647,80; 697 1648,186; (2) 634 13933; (3) 689 1, 474-77.

LÆGEMIDLER

Indgår i et hostemiddel (begyndelsen af 1400-t; 1) og et gurglevand mod »nedfalden« drøbel, vandafkog drikkes for vattersot, mælkedekokt mod diarré (1533; 2). Destilleret vand af blomsterne anvendes ofte for svækket syn, drukket eller som omslag kan det »læske al ind- og udvortes hede« (1546ff; 3). Destilleret vand af blomsterne, heri oplødt roser eller tilsat rosenvand, lægges som omslag på betændte øjne (1648; 4). Knuste frø kogt i brændevin anvendes til tandbehandling (5). – Ridderspore nævnes blandt midler for hestens forfangenhed og negl i øjet (keratitis) (6).

Korn-ridderspore (urten) er anført i farmakopeen 1772,39.

Frøene af *Delphinium staphisagria* knuses til røgelse, blandes med olie eller med kviksølv, olie og eddike til salve mod hoved- og kropslus (1533; 2), de kan også sys ind i klæderne (7) og anvendes til kreaturvask for lus (5). Under 2. verdenskrig blev planten forsøgsdyrket til et præparat mod utøj (8).

LITTERATUR: (1) 15 40; (2) 703 3a,15b,37a,42b; (3) 841 1577,74; (4) 697 186; (5) 82 86,88; (6) 83 27; (7) 488o 240; (8) 635 23/4 1944.

ANDEN ANVENDELSE

Med *hanefod* kunne en bisværn fastholdes til kuben (1). Planten blev dyrket for at fange sommerfugle i blomsterne (2).

Korn-riddersporens blomstersaft gav et grønt blæk (3), farvede med alun himmelblåt og blev blandet i konfekt; de tørrede blomster drøjede tobak (3,4).

LITTERATUR: (1) 328f 2,129; (2) 182 4.1,1806,364; (3) 696 1761,163; (4) 576 4,1799,406,414; 398 1806,519f.

PROSA

Der er noget fjernt og fremmed over dem, de

leder tanken hen på andre egne, på det blå Middelhav og den klare rene luft over høje, snedækkede bjerge. De gemmer en rigdom af farvepragt i sig, de kan være så tindrende blå og kolde som poleret metal, så luftige, lysende, bløde som den skønneste sommerhimmel og så fløjelsblå, tunge som ingen anden blomst. De kan changere i rosa, lilla og grønt som opaler eller perlemor, være så isnende kolde og livløse som rimfrost på grene, og de kan være silkebløde som havet en stille sommeraften. Der findes ingen skønnere blå blomst end Delphinierne *Jens K. Jørgensen* (1). Den nuancerer blidt i talrige himmelfarver, fra arktisk gulgrøn til tropisk natblå, i mange tilfælde med de lidt kvælende nuancer understreget, som præger himlen bag en vulkan i udbrud, mauve og drap med trætkekære lilla schatteringer og skygger. Mange af dem har skær og spil, som en sølle nordbo ellers kun kender fra indersiden af dybhavets muslinger *T. Vogel-Jørgensen* (2).

Den er bedets solist i 2. afdeling af staudernes sommerkoncert »Rhapsody in Blue« – en skala i blåt fra den dybeste blå bas til den lyse diskant, fra violet til det skæreste, reneste blå, som kun himlen selv kan konkurrere med. Blomsterne kryber tæt opad den lange stængel som et mylder af sommerfugle, og hver enkelt lille vinge tilbagekaster lyset med et fluoriserende og opaliserende skær som det fineste perlemor ... riddersporen hører til aristokraterne *Bodil Friis Nielsen* (3).

LITTERATUR: (1) 587 13,1920,26; (2) 64 14/6 1949; (3) 455 3/9 1950.

Akeleje, *Aquilegia vulgaris*

De store blå blomster har 5 kræmmerhusformede kronblade hver med en krum nektarspore. Vildtvoksende på Bornholm, andetsteds hist og her forvildet fra haver. Såvel denne art som andre arter med røde, hvide eller spraglede blomster og lange sporer er populære prydpflanter. *Akeleje* o. 1450ff (ackeleya, 1633 obeley) måske til latin *aquileus* 'vandsamler', mere sandsynligt af *aculeus* = spore; *blå klokker* o. 1450-1772, *Sundeved, klokker* 1648ff, *SSlesvig, Fyn, Tåsinge, Ærø, Falster, klokkeblomst* ØFyn, *V-Lolland, oldemors nathue* SVJylland, *femfingerblomst* Ålborg efter de fem sporer, sml. *fingerbøl* bd. 4; *Vor Frues handsker* Ålborg; *galilæer* Turø, vel forvanskning af *Aquilegia*. 689 1,106; 107.

LÆGEMIDLER

Mod feber gives vandudtræk af de knuste frø, fennikel og persillefrø; en sirup af akeleje er god for leveren, læger mave- og miltildelser, frøene kogt med bævergejl og laurbær i øl drikkes af kvinder med fødselsbesvær (o. 1450; 1).

Akelejevand eller saften mod bryst(skade) (1533; 2).

Henrik Smid 1546ff: vinafkog af roden drikkes for indre kvæstelser og bylder, åndenød, vattersot, lungesår, blodspytning, koldfeber (malaria); den knuste rod indtages med drik mod tarmvid, blandet med safran for gulsot, åbner leveren; destilleret vand af blomsterne drikkes for indre bylder, uddriver gift; pulveriserede frø blandet med muskat og hvidt rav tages med drik for rosen, frøene blandet med muskatblomme og safran modvirker hikke og opstød;

Akeleje. Simon Paulli: *Flora Danica*, 1648.

hele plantens saft renser og læger sår – »det kan man således bemærke, at når roden koges med fersk kød, så kryber stykkerne sammen«; tampon vædet med saften og indført i vagina uddriver menses og dødt foster; for hovedpine gnides hovedet med saften eller destilleret vand deraf; saften blandet med eddike gnides på hovedet, som er vasket med saltvand mod skæl; saften er god for svage øjne, hældes i ørene for ørepine og »dræber de orm og lopper, der er løbet ind«; saften læger fistler o.a. bylder i næsen, bruges til mundskylning for hævelse; skab og gamle sår læges af saften eller af et vanddekot på roden, bruges også som omslag og til badning.

Simon Paulli 1648,20: på apotekerne tilberedes af akeleje en salve til tankkød ødelagt af skørbug; de knuste frø indtages med drik for gulsot og børnekopper, lægfolk smører plantens saft på hovedet for kløe, skab og skæl.

Frøene og violblomster i dekokt med vinsten drikkes mod den tærende syge (tuberkulose?), rod og frø indgik i te mod svindsot og en brystte (3), frøene indgår i recepter for blæresten (4); rod og frø, safran eller pimpinellerod og bævergejl anvendes i mjød eller vindekot for kolik (5), afkog af hele planten er urindrivende og fremskynder menses, læger mæslinger, rosen og gulsot, benyttes til gurglevand for skørbug og ildelugtende ånde, som skyldes halssvulst eller råddent tankkød (6), mod sidstnævnte lidelse pålægges en salve af bladene, salvie, balsam og mynte i alun og honning (1682;7); afkog af frøene drikkes for gulsot, deres saft bruges udvortes mod skurv (8). Frøene og muskat drikkes med øl for rosen (1695; 9). Roden er bestanddel af et sårplaster (10). Blomsternes vanddråber skal kunne værne mod øjenstær (6). Mod koens forstoppelse er indgivet frøene blandet med gåsefedt og gåsefødders hakkede overhud; frøene gives ko, som tilbageholder efterbyrden (11), de anføres i farmakopeen 1772.

LITTERATUR: (1) 348b 34,40; (2) 703 7b; (3) 488o 113,293f; (4) 488o 189 (o. 1720), 247f; (5) 488o 152; (6) 718 1838,236; (7) 82 111; (8) 186 35 jf. 488o 135; (9) 488o 174f; (10) 488o 197; (11) 83 167,257.

Fynsk adelsslægt Akeleye tog i 1500-t navn efter sit heraldiske våben med blomsten på skjold og hjælm.

Akeleye er vel en smucker urt, · hun haffver dog ingen luct, · så er der mangen, der weed vel puurt · sine ord at farffve smuckt Hans

Christensen Sthen o. 1590 (1), jf.: akelejen er vel en smuk urt, men har ingen lugt o: siges om smuk, men tåbelig jomfru (o. 1700; 2).

Med relation til en strofe i Sigfred Pedersens vise »Katinka« – Brøndums de små akelejer – lancerede De danske Spritfabrikker febr.-marts 1971 en ny snaps-type *Aalborg Akeleje*.

LITTERATUR: (1) 754b 107; (2) 613 A81.

Stormhat, Venusvogn, *Aconitum napellus*

De indtil meterhøje stængler med håndsni-delte blade bærer klaser af mørkeblå, meget uregel-mæssige blomster: af de fem farvede bæger-blade er det ene stort og hætte- eller hjelmfor-met og dækker to langstilkede, krogdannede kronblade.

Planten var allerede i 1600-t en yndet stau-de såvel i landsby- som købstadshaver (1), også sorter med røde og hvide blomster.

Blomstens ejendommelige bygning og børns leg med den (se nedenfor) har givet arten talrige navne:

Stormhat 1648ff, men sikkert ældre, det bage-ste bægerblad blev sammenlignet med datidens soldaterhjem; *venusvogn* 1806ff.

Munke 1648–1793 med uvis oprindelse, måske lånt fra navn til andre planter, det store bæger-blad kan ligne en munkehætte, planten blev desuden dyrket i klosterhaver; *blåmunke* 1648ff Sejrø, Sjælland, Lolland, *munkekappe* 1648, 1799; *ulveurt* og *ulvebane* 1648, 1715 (1768 *ulvedød*) på grund af giftigheden; *munkebiå* o. 1650, *munkehætte* 1688–1906, *djævelsrod* o. 1700, *munkehat* 1715, Sjælland o. 1850, *narre-kappe* 1768, *gifthætte* 1793–1907, *lusehat* 1795, *bjerghat* 1838.

Navne optegnet i sidste halvdel af 1800-t: *ama-gerhætte* København, *skoblomst* Thy, *blåsko* Jylland 1888ff, *røde træsko* Jylland, *træsko-blomst* Mols, Århus, *træsko* Århus, *tøffel-bloomst* Fyn, Sønderjylland; *duer* Thy, Himmer-land, *blå duer* NJylland, *blå høns* Samsø, *due-bloomst* Falster, Bornholm, *fuglehoved* sydl.Jyl-land, *duesæde* Bornholm, *duekarm* (= -vogn) Silkeborgegnen, *bedstemors kaleche* eller *olde-far* og *oldemor kører i kaleche*, – – i karet Søn-derjylland.

Efter århundredskiftet: *venuskane* og *torskeslab* NSjælland o. 1910, *arkens duer* Sønderjylland jf. 1. Mosebog 8,10f, *oldemors nathue* Sønder-

Stormhat. (ES).

jylland, SJylland, *oldemors tøfler* Sønderjylland, *hest og vogn*, *hestevogn* SSlesvig, Fyn, N og SØ-Sjælland, ØMøn, *blåhat*, Jylland, SØFyn, *blå træsko* Jylland, *grenadérlue* (= -hue) NVJyl-land, *balsko* VJylland, *jomfrusko* V og MJyl-land, NSjælland, *Herrens tøfler* Viborg, *hose-sokker* Århuseggen, *guldkaret* Thy, *kongen kø-erer i guldkaret* Århus, *ærøbohætte* Fyn, *munke-bloomst* Fyn, Lolland, *blå bremser* Fyn, *sko* N-Fyn, *karet* og *hestekaret* ØFyn, *heste(ne)*, *hest for karet* og *kalechevogn* SFyn, VSjælland, *kon-gens køretøj* Sjælland, *duevogn* NSjælland, Fal-ster, Bornholm, *hestebloomst* og *hestekøretøj* N-Sjælland, *hestesko* og *karetvogn* Kgs. Lyngby, *munkesko* NSjælland, *vilde svaner* VSjælland, *støvleurt* Stevns, ved Saksøbing, *Vorherres vogn* ØSjælland, *karlsvogn* SSjælland (Grumløse) jf. stjernebilledet, *karetmager* Fejø, Femø, *guldkar-etbloomst* og *Noahs ark* VLolland, *dronninge-sko*, -træsko, -tøfler Ø.Lolland, Falster, him-